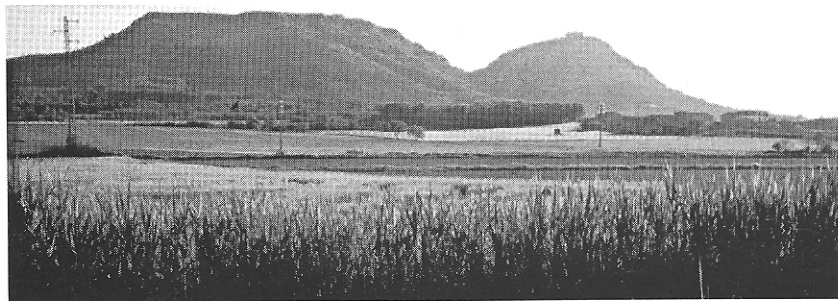

1. Les fonts

Existeixen dos grans tipus de fonts documentals per aproximar-se a la realitat dels jueus catalans de l'edat mitjana: les fonts cristianes i les fonts jueves. La diferència entre ambdues ve definida, no pas per qüestions de naturalesa jurídica o diplomàtica, sinó que és un testimoni de la realitat sociocultural catalana de fa set-cents anys. La raó de la seva existència està en els dos àmbits perfectament diferenciats on es generava i usava la documentació: el cristià i el jueu. En el primer es realitzaven majoritàriament les relacions entre cristians i jueus i la llengua habitual dels documents era el llatí - i, només de tant en tant, el català -, en el segon es produïen els contactes entre els mateixos jueus i la llengua escrita era essencialment l'hebreu. Hi havia, és clar, excepcions i, per exemple, contractes on totes les parts eren jueves podien redactar-se en llatí.

Des del punt de vista jurídic i diplomàtic, les fonts jueves responen majoritàriament a dues tipologies. D'una banda, hi havia les escriptures de naturalesa notarial - per bé que la figura del notari cristià no tingui un paral·lel exacte en el món jueu - on es recollien els acords privats i a les quals els cristians anomenaven *instrumentum hebraicum* o "*instrumento ebraice scripto*". I d'altra, existien les respostes - *responsa* en llatí - que els savis en dret jueu adreçaven als jueus que els havien plantejat qüestions jurídiques i que marcaven jurisprudència. Una i altra font, però, aporten poca informació: de la primera, se n'han conservat poquíssims testimonis, mentre que les *responsa* només poden ser usades per tractar qüestions molt generals, ja que quasi totes ometen tant la datació com els jueus o les comunitats als quals eren adreçades.

Ara fa prop de 700 anys va viure al municipi de Torroella una pròspera comunitat jueva formada per una cinquantena de persones.

Les fonts cristianes són, per tant, les grans protagonistes dels estudis sobre el món jueu català de fa set-cents anys. Tampoc totes, però, són iguals. Esquemàticament, es poden agrupar en dos grans conjunts: la documentació reial i la documentació notarial. La primera abasta totes les mesures dictades per la monarquia, la qual tenia - amb molt poques excepcions - jurisdicció plena i exclusiva sobre els jueus i els seus béns. La segona recull tots els acords que entre jueus i no-jueus es formalitzaven davant dels notaris cristians. El volum d'una i altra no només és enorme, sinó que constitueix el fons sobre història jueva més important de tota l'Europa medieval. Existeixen altres tipologies, bé que d'importància menor: la documentació judicial o curial, per exemple, on s'inscrivien les actuacions dels jutges i de les autoritats; també cal esmentar les fonts municipals de les viles on habitaven jueus o la documentació eclesiàstica que, des de les visites pastorals a les cartes episcopals, conté de tant en tant referències a jueus.

Fonts emprades

Aquest estudi de la comunitat jueva de Torroella de Montgrí fa set-cents anys parteix exclusivament de les fonts cristianes. Un grapat de referències indirectes mostra que als segles XIII i XIV els jueus torroellencs canalitzaven part de les seves relacions jurídiques internes a través de documents en hebreu. De document pròpiament dit, però, no se'n conserva cap. Pel que fa a les *responso* és evident que la seva mateixa naturalesa priva de saber si cap d'elles es referia als jueus torroellencs. L'exclusió de la documentació jueva, per tant, no afecta en res el resultat final de l'estudi.

El contingut del treball es fonamenta bàsicament en dues tipologies documentals: els registres notariais i els registres de la cort. D'una i altra font prové tant la informació directa sobre els jueus com les dades que permeten dibuixar el seu entorn geogràfic i socioeconòmic. Complementàriament, s'usa informació procedent de documents reials, senyoriais i eclesiàstics. Els punts que segueixen quantifiquen i avaluen la importància de cadascuna d'aquestes fonts.

La documentació notarial

El gruix bàsic de la documentació notarial el formen els llibres o registres on els notaris anotaven els esborranys - o nòtules - dels contractes que posteriorment eren redactats de forma elegant i amb tots els formulismes jurídics. En ells es registraven només els elements bàsics que definien els contractes i amb abreviacions i etcèteres s'obviaven les clàusules i fórmules protocol·làries. No està del tot clar si les nòtules per elles soles tenien la mateixa validesa jurídica que els documents redactats de manera plena. La seva existència, però, permet als historiadors disposar d'una quantitat extraordinària de contractes que - si no existissin els registres notariais - només es trobarien, i encara parcialment, en una immensitat d'arxius patrimonials.

Quadre 1

Registres notariais de Torroella de Montgrí, 1298-1342

Referència	Cronologia ¹	Total de documents	Documents referits a jueus
AHG, Torroella, 1	Març 1298-març 1299	484	5
AHG, Torroella 554	Març 1304-març 1305	385	7
AHG, Torroella 555	Març 1305-gener 1306	350	2
AHG, Ullà 167	Gener 1308-març 1309	458	7
AHG, Torroella 556	Abril-juliol 1310	153	2
AHG, Torroella 2	Agost 1311-oct. 1312	624	80
AHG, Torroella 557	Març 1313-març 1314	504	52
AHG, Torroella 558	Març 1314-març 1315	467	47
AHG, Ullà 168	Juliol 1321-març 1322	449	110
AHG, Ullà 169	Març - octubre 1322	309	66
AHG, Torroella 561	Març 1325-març 1326	872	209
AHG, Torroella 562	Oct. 1326-març 1327	306	135
ADG, arxius afegits, notariais, Torroella de Montgrí	Març 1333-març 1334	883	196
AHG, Torroella 567	Març 1341-març 1342	768	27
TOTAL		7012	945

Per a Torroella de Montgrí s'ha conservat una quantitat important de registres notariais anteriors a la meitat del segle XIV. La majoria es troben a l'Arxiu Històric de Girona - des d'ara AHG -, als fons notariais de Torroella de Montgrí i d'Ullà, i un de sol és a l'Arxiu Diocesà de la mateixa ciutat - des d'ara ADG-. El volum i la varietat dels documents que s'hi conserven són enormes. Al quadre 1 se sistematitzen els diferents registres i s'hi indica la referència arxivística, la datació, la quantitat de nòtules, així com el total de contractes on es fa alguna referència a jueus o jueus.

Als registres de la notaria de Torroella de Montgrí, cal afegir-n'hi un parell procedents de la notaria episcopal de la veïna vila d'Ullà i que contenen un bon grapat de dades sobre els jueus torroellencs i les seves activitats. El quadre 2 els està dedicat.

Quadre 2
Registres notariais d'Ullà, 1328-1347

Referència	Cronologia	Total de documents	Documents referits a jueus
AHG, Torroella 564	Gener 1328-març 1333	1085	172
AHG, Torroella 568	Gener 1345-nov. 1347	585	120
TOTAL		1670	292

L'observació del quadre 1 posa de manifest la diferència existent entre uns registres - els primers i el darrer - i els altres - els corresponents a les dècades de 1310, 1320 i 1330 - pel que fa a la quantitat de referències als jueus que hi ha. Aquest desequilibri amaga dues pràctiques notariais diferents. En determinats anys els notaris registraven de forma preferent i quasi exclusiva els contractes on intervenien jueus, però no als registres habituals, sinó als llibres de jueus o *libri judeorum*. L'any 1341-2 n'existia un, ja que el registre especifica que alguna de les poques nòtules referides a jueus- no arriben a trenta - "ha estat canviada al llibre de jueus".

En altres anys, en canvi, tots els contractes es registraven en un sol llibre i aquest sembla ser el cas de les dècades de 1310, 1320 i 1330. Tot plegat és conseqüència de com cada notari organitzava la

seva feina. Des de 1312 fins, amb quasi tota seguretat, a 1337, precisament, la notaria va estar en mans d'un mateix notari, Joan Aomar. Cal pensar, per tant, que abans i després d'aquest interval existien llibres de jueus diferenciats de la resta dels registres.

Els quadres 3 i 4 mostren quina és la tipologia de les referències a jueus que es troben a la documentació notarial torroellenca i ullanenca al llarg dels anys treballats. Una sola ullada evidència com la immensa majoria tenen una o altra relació amb el crèdit.

Quadre 3

Registres notariais de Torroella de Montgrí, 1321-1334

Tipologia de les referències a jueus

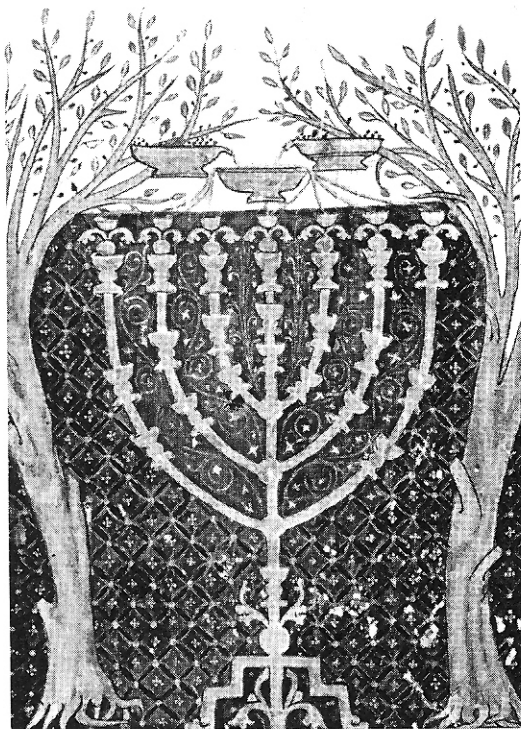
Tipologia dels contractes	1321-2²	1325-6	1326-7	1333-4
Apoques	8	10	5	12
Debitoris	130	175	82	154
Renegociacions de deutes	10	10	13	19
Altres	28	14	35	11
TOTAL	176	209	135	196

Quadre 4

Registres notariais d'Ullà, 1328-1347

Tipologia de les referències a jueus

Tipologia dels contractes	1328-33	1345-7
Apoques	60	42
Debitoris	39	28
Renegociacions de deutes	52	36
Altres	21	14
TOTAL	172	120

Miniatura d'una biblia hebrea catalana de final del segle XIII

La documentació curial

A Torroella de Montgrí actuava un tribunal, cort o cúria de justícia en nom del rei, senyor jurisdiccional de la vila i del seu terme. De la majoria de les seves actuacions, en quedava constància als anomenats llibres de la cort. Encara que en la seva redacció sovint participava el notari local -donant fe de les iniciatives de les autoritats- constitueixen una font amb naturalesa pròpia. No tots els llibres de la cort, a més, eren iguals. Com a mínim hi havia dos tipus de llibres on s'anotava un petit resum - també amb abundància d'abreviatures i etcèteres - de cada actuació.

D'una banda, existien els llibres o registres d'obligacions o *libro curiarum obligationum*, on s'anotaven les obligacions curials, un tipus de crèdit atorgat davant les autoritats. I de l'altra, hi havia els que podríem anomenar simplement registres o registres generals de la

cort, que recollien totes les altres actuacions: des de multes fins a pregonis públics, passant per tutories o registraments de les missives que el rei feia arribar a Torroella per una bona colla d'actuacions relacionades amb el crèdit. De la cort de Torroella, se'n conserva un exemplar de cadascun. Un i altre són a l'Arxiu Històric de Girona i les seves dades són presentades al quadre 5.

Quadre 5

Registres de la cort de Torroella de Montgrí, 1340-1347

Referència	Tipologia	Cronologia	Total de documents	Documents referits a jueus
AHG, Ullà 170	Llibre d'obligacions	Octubre 1340 -abril 1342	906	761
AHG, Torroella 569	Registre de cort	Febrer 1344 -set. 1346	1041	385
TOTAL			1947	1146

A un i altre llibre la presència dels jueus és habitual. Els quadres 6 i 7 indiquen, de totes les actuacions registrades, aquelles on els jueus es documenten amb més freqüència.

Quadre 6

Llibre d'obligacions de la cort de Torroella de Montgrí, 1340-2 Tipologia de les referències a jueus

Tipologia dels contractes	Quantitat
Compromisos	245
Obligacions	486
Altres	30
TOTAL	761

Quadre 7

Registre de la cort de Torroella de Montgrí, 1344-6

Tipologia de les referències a jueus

Tipologia dels contractes	Quantitat
Cartes reials	5
Crides	10
Empares	112
Fermances de dret	43
Juraments	38
Requestes de pagament	138
Subhastes o ordres de subhasta	13
Altres	26
TOTAL	385

Altra documentació

Al costat dels registres notariais i curials, les altres fonts tenen molt menys pes. De la documentació generada per l'administració reial i conservada essencialment als registres de Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó - ACA, des d'ara -no es poden espigolar ni una desena de referències explícites als jueus torroellencs que, a més, ja estan identificades als treballs clàssics de Jacobs i Régné. Pel que fa als documents eclesiàstics, el parell d'esments que fan les cartes del bisbe de Girona a jueus de Torroella que actuaven a la seva vila d'Ullà no passen de l'anècdota. És, finalment, possible descobrir una mitja dotzena de notícies puntuals als estudis de Ramon Corbella i Manuel Grau sobre les comunitats de Vic i Besalú.

Valoració de la documentació: interès i límits

Es pot establir un balanç precís de les possibilitats que ofereixen les fonts i que, evidentment, determinen el contingut del treball. En primer lloc, cal felicitar-se per la gran quantitat de dades sobre els jueus torroellencs de fa set-cents anys, prop de 2.400 referències. Cal afegir-n'hi encara unes 8.000 més que, tot i no parlar directament dels jueus ajuden a reconstruir la Torroella medieval. Aquesta no és tota la documentació torroellenca dels segles medievals, però és l'única dis-

ponible. Tan sols resta treballar els sempre misteriosos i inabastables fons comtals d'Empúries. En segon lloc, s'ha de reconèixer que la distribució cronològica de les prop de 2.400 referències no és homogènia al llarg del període treballat. El quadre 8 mostra - distribuint l'espai temporal en dècades - que com més es reula en el temps, menor és la informació disponible.

Quadre 8

Distribució cronològica de les referències als jueus de Torroella de Montgrí

Anys	Quantitat de referències	Percentatge
Abans de 1300	11	0'4%
1301-1310	18	0'6%
1311-1320	179	7%
1321-1330	589	25%
1331-1340	428	18%
1341-1348	1167	49%
TOTAL	2392	100%

En darrer lloc, no es pot passar per alt que la immensa majoria de la informació està relacionada directament o indirecta amb les activitats creditícies. És, indiscutiblement, el gran problema de les fonts i, per tant, del treball. Si l'objectiu d'aquest fos únicament analitzar el crèdit jueu de la Torroella medieval, aleshores seria un problema molt més relatiu. No és així. Cal, per tant, tractar qüestions com la demografia, les pràctiques religioses o la possible organització interna que, malauradament, queden en una foscor quasi absoluta. És per tot això que el treball té una estructura interna molt desigual, que reparteix l'anàlisi dels jueus entre quatre capítols esquifits - els 5, 7 i 8 - i un capítol 6 de dimensions quasi descomunals dedicat al crèdit jueu.